

מדרכי ערן ויעקב שבית

יהרס כל ניצן מטורף של אנטיוכיה יהודית

מורץ אופנהיים, הדלקת נרות חנוכה, גרמניה, 1880 (מאוסף מוזיאון ישראל)

על פולמוס העיתונות היהודית בגרמניה במאה ה-19 בשאלת המאבק הנצחי בין "יהדות" ל"הלניות" ויורשתה, תרבות המערב המודרנית

הנוכל לעקור מתוכנו את האירופיות? נשאל ב-1883 היינריך גרץ, לאחר שכתב כי "אירופה" היא "שכיב מדע, שמכף רגל ועד ראש ממש אין בו מתום". דברים אלה התאימו היטב לרוח התקופה. אם בתחילת המאה ה-19 עוד אפשר היה לשאול אם יכולה היהדות לעצור את "האירופיות" מלהשפיע עליה, הרי שמאמצע המאה היתה השאלה אם צריכה היהדות לעקור מתוכה את "האירופיות", שכבר הופנמה בתוכה. חג החנוכה זימן לעיתונות ולכתבי העת של יהודי גרמניה עיתוי מתאים לרון בשאלות אלה במסווה של עיסוק ביהי סים שהתקיימו בעבר הרחוק בין "יהדות" ל"הלניות". הדיון הזה היה נותר ביטוי ל"מלחמת התרבות" ביהדות, והעיתונות היהודית-הגרמנית תרמה לו תובנות היסטוריות-תרבותיות ויצרה רימוים פופולריים המשמשים עד ימינו.

קריאה נכונה של העבר, כתב יצחק שורש, הפכה ביהדות המודרנית במאה ה-19 "מפתח לתכ" נון העתיד", כלומר מציאת נוסחה ליחסים הרצויים בין התרבות הגרמנית (והמערבית בכלל) לתרבות היהודית בעת החדשה. הרב שמשון דפאל הירש, מייסד הניאוראורתודוקסיה, הסביד את הצורך לקבוע את הגבולות בין שתי התרבויות בכך שאין ליהדות דשות להיכנס לחופה עם כל תרבות. העי סוק בעבר היה חלק מהדיון בשאלה אם תכניה ואר פיה של "תרבות המערב" של המאה ה-19 מנגודים באופן מהותי ל"רוח היהדות", ולכן צריך להיאבק בהשפעתה, או שאפשר לקבוע את התנאים של הכניסה לחופה; כלומר, לקבוע מה הם הערכים החיר ביים של תרבות המערב שאפשר לקבל.

מחברי וזמאמרים בעיתונות היהודית-הגרמנית הכירו, במידה כזאת או אחרת, את התרבות היוונית וההלניסטית ואת המעמד שהיה ל"איריאל היווני" בגרמניה. גם תכנית ההנגדה, כלומר הטענה שיה דות והלניות הן שני היסודות – סותרים או משלי מים – של התרבות המערבית, היתה מוכרת להם. מכאן נבעה הרילמה: האם תכנית ההנגדה תואמת את המסורת היהודית על התהום הרובצת בין היה דות ליוונות, והלניות מסמלת ערכים תרבותיים שליליים, והאם אירופיות זהה ל? ההשפעה על היהדות תוארה כ"פיתוי היסודות של היופי הפורמי לי של ההלניות, שרבים בימינו בוחרים בו".

העיסוק בניגוד שבין יהדות והלניות נעשה אינ טנסיווי במחצית השנייה של המאה ה-19. ואולם כבר ב-1806, 34 שנים לפני שהינה כתב את המאי המפורסם "לורדוויג ברנה", שבו טבע את תכנית ההנגדה, כלומר את הטענה שבתרבות המערבית טבועה שניות בין בני אדם "הלנים" מטבעם לאלה שהם "יהודים" מטבעם, הופיע הרעיון בגיליון הראי שון של "שולמית". בכתב העת הזה, שפעל לקידום התרבות והאנושיות בקרב האומה היהודית, נדפס המאמר "מהו מקור העליונות של תרבות היוונים?", שמנה את שבעי התרבות היוונית וטען כי בהשוואה אליה "לוקים היהודים במידה רבה". ליהודים "חסרה הדוח האמיתית של האנושיות האמיתית, שרק היא מעלה את האדם לדרגת אדם. אין (להם) עניין בכל מה שקשור לטבע, לאלוהות, למידות הטובות, ליר פי ולאמנות". לכן לא כתבו, כמו היוונים, שידה מלאה ברוח אלוהית, לא יצרו אמנות המעדיצה את היופי ולא הגו פילוסופיה. כדי להתגבר על החסר הזה צריכים היהודים המודרניים לטפח תרבות חדשה על היסודות ההלניים: דק או יוכלו "להגיע לדרגה האנושית העילאית ולהיות מחוננים בחוש האמיתי למידות הטובות, ליופי ולטוב".

במחצית הראשונה של המאה ה-19 דאו אור עוד כשניים-שלושה מאמרים בנושא, אך במחצית השנייה של המאה הוא הופיע בקביעות. המאמר הראשון שפתח את הדיטואל של ערב חנוכה היה המאמר שפירסם הרב הירש (בחימת "אנונימי") ב-1856 ב"שורון", השבועון האורתודוקסי שבעריי

לי היהודי, העולה בערכו על איריאל היופי (היווני). לדוגמה: ערב חנוכה 1901 כתב תיאודור זלוציסטי הציוני כי מול השמחה שבאמנות היוונית עומדת השמחה שבעבודה היהודית; ולכן, רק היהדות היתה יכולה לעלות ברעיה את רעיון קרושת השבת. שני הודמים גם נדרשו להגדיד באופן קונקרטי את התוכן הרצוי ל"תרבות היהודים". אפשר לזהות במאי מרים הכרה בכך שהיהדות היא "מערכת חסרה", מפני שאינה כוללת "ערכים הלניים". המחלוקת בין שני הודמים התגלעה בכל הנוגע למידת החשיבות של ה"חסר" הו ולצורך במילוי. אוויר חנוכה עוררה הרבה מכותבי המאמרים האורתודוקסים לטעון כי "שקר החן והגבל היופי", וכי ערכי היופי של "היוונות" הם עקרים. ערב חנוכה 1872 נכתב במאמר מערכת באותו שבועון כי היוונים הרחיקו לכת מכל עמי תבל בהעדצת היופי בכל תחומי החיים והאמנות, אבל הם היו העם המושחת והלא מוסרי מכל עמי העולם. היה דות, לעומת זאת, סלרה מעקרונות היופי, מפני ש"ככל שהחן והיופי משפיעים על השיפוט, כך גרעיי גם הם היהדות והשקר". הדת היהודית ורושת יופי מוסרי, את קרושת האדם, המחשבה והמעשה. בערב חנוכה 1904 נכתב במאמר המערכת של השבועון האורתודוקסי המתון ה"יודישה פרוסה", כי בתקופה העתיקה שלט בעולם "מה שמכונה ההלניזם, היוונות על אומנויותיה המפתות, אשר הקסימו וסיממו את הבריות, אך אלה רק הסתירו מתחת לעטיפה הזוהרת שלהן חי' גפש רקובים ומקולקלים עד היסוד, שמשי כו רכבות מאורחי יהודה".

העיתונות הליברלית ביקשה להוכיח שהיהדות אינה, כדברי "הגברת האנגלייה" לגרץ, "שריד של העדר תרבות", אלא שהיו ויש לה ערכי יופי משלה, הנוגעים בעיקר למוסר. ב-1870, למשל, כתב פילי פסון ב"אלגמיינה צייטונג" שלו, כי היהודים ההלי ניסטים הפיצו את המונותאיזם ואת המוסר היהודי "לתועלת האנושות" כולה. ברמז ברור לאורתודוקי סיה כתב שהיהדות תוכל לחדש את שליחותה האר ניוורסליח רק אם יתקדבו היהודים לחיי התרבות של העמים. דברי הירש על השליחות של ישראל לתרבות המערב הם דברים במלים, לדעתו, שכן אי אפשר להשפיע על תרבות בהסתגרות מכוניה. סדרת המאמרים שנרפסה ב-1864 בכתב העת "יודישה צייטשריפט פיר וינסשאפט אונד לבן" תיארה את היהדות האלכסנדרונית כדוגמה של מפגש חיובי עם תרבות זרה: "במקום שיש התפתחות רוחנית רענה ועממיות רענה המושכת את תשור מת הלב ממהרת היהדות להצטרף לתופעה ונאמניה מזדוים להטמיץ את התרבות אל קרבם ומעבדים אותה, ואז הם מודהים עם הארץ המעניקה להם את הבר העליון, את החופש הרוחני ואת התנופה הרוחנית. היהדות תמיד מבקשת לעצמה אוויר ואור, וכל מקום שמעניק לה אותם – שם נמצאת מולדתם; שם היהדות מרגישה עצמה ככארץ האבות. היהדות מגלה בכך את האופי האנושי הכוללני שלה. רומה שהיא מתאקלמת בכל מקום". הלכה של אלכסנדר ריה ההלניסטית ליהודי גרמניה הוילהלמינית הוא שהיהודים יכולים להישאר "הלנים" לרדם גם כאמ צם את מנהגי הארץ ואת שפתה.

לשאלה שהוצגה לגרץ ניתנו גם תשובות מכיוון אחר. תשובה אופטימית היתה שאמהיהודתה של תרבות המערב הנוצרי אינה ההלניות, אלא היהדות. תרבות המערב ותרבות היהודים מבוססות לפיכך על מודשת משותפת. אושיות תרבות המערב – הלמרנות, ההתגלות, הכרת האלוהים והמוסר – באו לה מידי היהדות. תשובה פסימית נתן יוסף שמואל בלוך במאמר שפירסם בנובמבר 1889 בכתב העת "אוסטרדישה ווכנשדריפט". אכן, אירופה חולה במחלת האנטישמיות הניאורפאנית, שסימניה הם קריאת הלאומנות הגרמנית לוותר על המוסר "השמי" (היהודי-הנוצרי) לטובת המוסר היווני הפאנאי. ואר לם הבחינה לאמץ את המוסר היווני לא יכולה לפגוע ביהדות, שעקרונות המוסר מושרשים בה והיא יודעת להגן על עצמה. בתוך נמצאים המאמ דים שנינו לתחום. לאור נרות החנוכה, את הגבולות בין "יהדות" ל"אירופה ההלנית" ולמצוא דרך ביניים בין "אדיקות מוגזמת" ל"הלניזם בכל מחיר". בכך התכוונו לא רק לסייע בניסוח ההגדרה העצמית של שני המחנות, אלא גם להשפיע על עיצוב התרי ביות היהודיות החדשות במסגרת תרבות המערב.

מטורף של אנטיוכיה יהודית ויוותר חסר אונים". המאמרים בעיתונות הליברלית רחו על הסף את הטענות שהניחו נגדם, וזמאמרו את האורתודוקסיה בקנאות ובבדלנות תרבותית. בארבעה מאמרים בשם "פינדר רור" השווה למשל לורדוויג פיליפסון, עורך ה"אלגמיינה צייטונג דאס וינדטום", הביטאון הלני ברלי החשוב של יהודי גרמניה, בין המשורר היווני פינדר למשורר תהילים. פיליפסון טען נגד האודתר דוקסים, הרואים את הרפורמה כנובעת מההלניזם, וכתב "נתפעל תמיד מיופיו ומאצילותו של פינדר, אבל את הכוח ואת תוכן החיים נשאב מספר תהיי לים". אכן, העיתונות הליברלית לא קראה ל"התיי וונות", או אפילו לאימוץ "התרבות ההלנית". הם לא רחו את התוקף של תכנית ההנגדה, וקבעו כי ערכי הרוח של היוונים ושל היהודים אכן מייצגים שני קטבים בכל הנוגע לתוכן החיים, לחוקים ולמנהגים, ולכן אין מקום לסימביוזה תרבותית. אבל הם הציגו דימוי מיובי של "הרוח ההלנית".

במאמר אחר באותו עיתון נאמר כי "ישראל הצטיינה בפנימיות החיים ופיתחה אותם, ואילו הלאס פיתחה את חיצוניות החיים, ודומי את החיים החומי ריים. ישראל העלו את החיים הפנימיים של האדם מעל לחיי החיצוניים, ושאיפתם היתה להגיע לרוח ניות הטהורה, בעוד שהאיריאל ההלני הדגיש את האדם המוחשי והשלם, שחלקיו נמצאים בהרמוניה מושלמת". חלק מהמאמרים בעיתונות הליברלית ביקשו למצוא קווי רמיון "בין ישראל והלאס", וטענו שלשתי התרבויות היו יסודות משותפים. העימות הלא מתפשר ביניהן התנהל בעבר – ומתנהל בהווה – בין המחנות הקיצוניים בשני הצדדים: מחנות שעבי רו ועברו מהעולם כתוצאה מהשילוב הבינ-תרבותי. היסודות המשותפים שמצאו היו ההכרה באלוהות והדרך שהוענק לאופי המוסרי של האדם ולחופש הבחירה שלו. היו מאמרים שטענו כי התנ"ך קרוב יותר לרוח המודרנית מאשר הספרות היוונית.

להלכה היתה תהום פעורה בין שני הודמים הירי בים העיקריים ביהדות גרמניה, כמעט כמו בין "יהי דות" ל"יוונות". ואולם, המאמרים שראו אור במחצית השנייה של המאה ה-19 (עד 1914) הושפים קווי רמיון באופי ההתמודדות עם האתגר שעמד לפני היהודי המודרני. כותבי המאמרים אינם חלוקים בדבר התרומה הגדולה לעולם של המוסר האנויוורסי